

İSÂ b. ÖMER es-SEKAFÎ

(عيسى بن عمر النخعي)

Ebû Ömer İsâ b. Ömer b. Abdillâh
es-Sekafî el-Basrî en-Nahvî
(ö. 149/766)Basra nahiv mektebinin
ilk temsilcilerinden dil
ve kıraat âlimi.

Muhtemelen Basra'da doğdu. Hâlid b. Velîd'in âzâtlı kölesidir. Basra'da Sakîf kabilesi içinde yaşadığı için Sekafî nisbesiyle anılır. Abdullah b. Ebû İshak, İbn Kesîr ve İbn Muhaysîn'dan kıraat okudu. Hasan-ı Basrî, Accâc b. Ru'be'den hadis rivayet etti. Basra nahiv mektebinin kurucularından Ebû Amr b. Alâ'yı bazı kaynaklar hocaları, diğer bazıları da talebeleri arasında sayar.

Ensap ve ahbâr konularında da bilgi sahibi olan İsâ b. Ömer'in fasih Arapça ile konuştuğu, işlek olmayan unutulmuş (garîb) kelimelere fazlaca yer verdiği, bu yüzden sözlerinin anlaşılmadığı kaydedilir. Biyografisini veren bazı kaynaklarda onun bu sunî üslûbu ve kullandığı garîb kelimelerle ilgili örnekler zikredilir.

Ahmed b. Mûsâ el-Lü'lûî, Hârûn b. Mûsâ en-Nahvî, Sehl b. Yûsuf, Ubeyd b. Akîl en-Nahvî gibi şahsiyetler ondan kıraat rivayet ederken Hammâd b. Seleme, Hafîl b. Ahmed, Halef el-Ahmer, Kutrub, Ebû Ubeyde et-Teymî ve Asmaî gibi dil âlimleri talebeleri arasında yer almış, Sîbeveyhi onunla uzun süre beraber olmuş ve kendisinden çok faydalanmıştır.

İsâ b. Ömer'in çoğunluğun kullandığı dili esas alarak ilk nahiv kitabını yazdığı, bu eserinde o zamana kadar yapılmış çalışmalarını tertip, tasnif ve islah ettiği, çoğunluğun kullanışı dışında kalan kullanışları "lugat" olarak adlandırdığı kaydedilir. Sîbeveyhi gibi âlimler çalışmalarında onun bu metodunu esas almışlardır. Nahiv ilmine dair yetmiş küsur eser yazdığı rivayet edilen İsâ b. Ömer'in kaynaklarda sadece *el-Câmi'* ve *el-İkmâl (el-Mükmil)* adlı iki kitabının ismi geçmekte olup talebesi Hafîl bu iki eseri bir beytinde övmüştür. Bazı kaynaklarda Sîbeveyhi'nin *el-İkmâl'e* ilâveler yapmak suretiyle eseri genişleterek kendisine nisbet ettiği ileri sürülmüşse de Sabâh Abbas es-Sâlim bunun doğru olmadığını söylemektedir (*'İsâ b. 'Ömer es-Şekafî*, s. 50-57).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû t-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1375/1955, s. 21; Sîrâfî, *Aḥbârü'n-naḥviyyîne'l-Basriyyîn* (nşr.

F. Krenkow), Cezayir 1936, s. 31-33; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luḡaviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1973, s. 41-45; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 68-69; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. İbrâhim es-Sâ-merrâî), Zerkâ (Ürdün) 1405/1985, s. 28-30; Yâ-kût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XVI, 146-150; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 374-377; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 154-156; Brockelmann, *GAL*, I, 96-97; *Suppl.*, I, 158; Sabâh Abbas es-Sâlim, *'İsâ b. 'Ömer es-Şekafî*, Beyrut 1395/1975.

HÜSEYİN TURAL

İSÂ b. SABÎH

(bk. MURDÂR).

İSÂ b. SEHL

(عيسى بن سهل)

Ebû'l-Asbağ İsâ b. Sehl b. Abdillâh
el-Esedî el-Ceyyânî el-Endelüsî
(ö. 486/1093)

Mâlikî fıkıh âlimi ve kadı.

Aslen Ceyyânî (Jaen) olup Kurtuba'da (Cordoba) yetişti. Ayrıca Ceyyân, Gırnata ve Tuleytula'da (Toledo) birçok âlimden ders aldı. Hocaları arasında Ebû Abdullâh İbn Attâb, Ebû Ömer İbnü'l-Kattân, Hâtim b. Muhammed et-Trablusî, Mekî b. Ebû Tâlib, Yahyâ b. Zekeriyâ el-Kuley'î, İbn Şemmâh, İbn Erfa're'suh, Ebû Bekir İbnü'l-Garrâb ve İbn Abdülber en-Nemerî sayılmaktadır. Özellikle fıkıh alanında derin bilgi sahibi oldu. *el-Aḥkâmü'l-kübrâ* adlı eserinin başında Sahnûn'un *el-Müdevvenetü'l-kübrâ'sı* ile Utbî'nin *el-Mustaḥrace'sini (el-'Utbiyye)* ezberlediğini belirtir (İbn Ferhûn, II, 70). Tuleytula'da Kadı Ebû Zeyd el-Haşşâ'a, Kurtuba'da Kadı Ebû Bekir İbn Manzûr'a kâtiplik yaptı; bir süre de şûra üyeliği görevinde bulundu. Hıristiyan kralların baskısı altında kalan Gırnata'daki son Zirî emîri Abdullâh b. Buluklîn tarafından 475 (1082) yılında Murâbit Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn'den yardım istemek için elçi olarak Sebte'ye (Ceuta) gönderildi. Hükümdarın iltifatına mazhar olan İsâ b. Sehl, Tanca ve Miknâse'de kadılık yaptı ve ders verdi. Talebeleri arasında Ebû Muhammed İbn Mansûr, Ebû İshak İbrâhim b. Ahmed el-Basrî, Ebû Muhammed b. Ca'fer ve Ebû Abdullâh b. İsâ et-Temîmî bulunmaktadır. Ardından tekrar Endülüs'e dönen İsâ b. Sehl Gırnata'da kadılık yaptı. Murâbitlar şehri aldıktan (483/1090) bir süre sonra bu görevinden ayrıldı; 4 Muharrem 486 (4 Şubat 1093) tarihinde vefat etti.

İsâ b. Sehl, özellikle yeni ortaya çıkan meseleler (nevâzil) ve bunların çözümü konusunda bilgi sahibiydi. Kadıların hü-küm verirken danıştığı heyette üyelik yapması ve çeşitli şehirlerde bizzat kadılık görevinde bulunmasının sağladığı tecrübe birikimini, yargı hukuku ve muâme-lâta dair *el-Aḥkâmü'l-kübrâ* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Kaynaklarda ve çeşitli nüshalarında *el-İ'lâm bi-nevâzili'l-aḥkâm*, *en-Nevâzil*, *el-Aḥkâm* diye de anılan eser Endülüs'te büyük bir rağbet görmüştür. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin belirttiğine göre medreselerde İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa'*ı ezberlendikten sonra Sahnûn'un *el-Müdevvenetü'l-kübrâ'sı* ile İbnü'l-Attâr'ın *el-Veşâ'ik'i* okunur ve İsâ b. Sehl'in *el-Aḥkâm'i* ile öğrenim tamamlanırdı (İbn Sahnûn, neşreden ekleri, s. 141). Dönemin içtimâî, iktisadî, hukukî hayatına ışık tutan ve belge değeri taşıyan eser, Venşerîs'nin Kuzey Afrika ve Endülüs ulemâsının fetvalarını topladığı *el-Mi'yârü'l-mu'rib'in* de sıkça atıfta bulunduğu kaynaklardan biridir (XIII, 345, 362, 451, 471). Evarista Lévi-Provençal, Endülüs tarihiyle ilgili kitabında *el-Aḥkâm'dan* büyük ölçüde faydalanmış ve eserin önemine dikkat çekmiştir (bk. bibl.).

el-Aḥkâmü'l-kübrâ'nın çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur (Rabat, el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 55 K, 370 K, 838 K, 1728 D, 3398 D; Rabat, el-Hizânetü'l-melekiyye, nr. 2501; Fas, Câmiu'l-Karaviyyîn, nr. L-299; Tunus, Dârü'l-kütübî'l-vataniyye, nr. 1894, 7212). Muhammed Abdülvehhâb Hallâf, el-Hizânü'l-âmmе'deki beş nüshaya dayanarak eserinde çeşitli konularla ilgili belge değerindeki mâlumatı bugünkü hukuk sistematiği açısından değerlendirip bir seri halinde yayımlamıştır: *Veşâ'ik fi aḥkâmi'l-każâ'i'l-cinâ'î fi'l-Endelüs müstaḥraceten min maḥḫûti'l-Aḥkâmi'l-kübrâ* (Kahire 1980); *Veşâ'ik fi aḥkâmi każâ'i ehli'z-zimme fi'l-Endelüs* (Kahire 1980); *Şelâsü ve-şâ'ik fi muḥâbeti'l-ehvâ' ve'l-bida' fi'l-Endelüs* (Kahire 1981); *Veşâ'ik fi't-ṭbbi'l-İslâmî ve vażîfetihi fi mu'âveneti'l-każâ' fi'l-Endelüs* (Kahire 1982); *Veşâ'ik fi şü'ûni'l-'umrân fi'l-Endelüs* (Kahire 1983); *Veşâ'ik fi şü'ûni'l-ḥisbe fi'l-Endelüs* (Kahire 1985). Hallâf ayrıca, el-Hizânetü'l-âmmе'deki iki nüshanın (nr. 838 K, 3398 D) sonuna müstensih tarafından eklenen altmış beş Mâlikî âliminin kısa biyografilerini notlarla neşretmiştir (bk. bibl.).

Enes el-Allânî, Tunus el-Külliyetü'z-Zeytûniyye li'ş-Şerîa ve usûli'd-dîn'de *el-Ahkâmü'l-kübrâ*'yı doktora tezi olarak neşre hazırlamış (1982), ayrıca Reşid en-Nuaymî, Saint Andrews Üniversitesi'nde yine doktora tezi olarak eseri yayıma hazırlayıp *Divânü'l-ahkâmi'l-kübrâ: en-Nevâzil ve'l-â'lâm* adıyla neşretmiştir (Riyad 1417/1997). R. Daga Portillo da eser üzerine bir çalışma yapmıştır ("Aproximación a la obra Al-Ahkâm al-kubrâ del Cadi Isâ Ibn Sahl", *Miscelânea de Estudos Arabes y Hebraicos*, XXXVI/1 [Granada 1987], s. 237-249). Zirikî, *el-Ahkâmü'l-kübrâ*'nın Nasûh en-Neccâr tarafından edisyon kritiği yapılarak yayıma hazırlanmış olduğunu belirtmekle birlikte (*el-A'lâm*, V, 103) neşrin gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda bilgi edinilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsâ b. Sehl, *Veşâ'ik fi ahkâmi'l-kazâ'i'l-cinâ'i fi'l-Endelüs* (nşr. Muhammed Abdülvehhâb Hallâf), Kahire 1980, neşreden giriş, s. 6-12; a.m.f., *Veşâ'ik fi şü'ûni'l-hisbe fi'l-Endelüs* (nşr. Muhammed Abdülvehhâb Hallâf), Kahire 1985, neşreden giriş, s. 9-16; İbn Sahnûn, *Âdâbü'l-mu'allimîn* (nşr. Muhammed el-Arûsî el-Matvî), Tunus 1392/1972, neşreden ekleri, s. 141; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik* (nşr. Saîd Ahmed A'râb), Rabat 1403/1982, VIII, 182-183, 199; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla*, II, 438; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 403; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 25-26; Nübâhî, *Târîhu kuğâti'l-Endelüs*, Beyrut 1403/1983, s. 96-97; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, II, 70-72; Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib*, Beyrut 1403/1983, XIII, 345, 362, 451, 471; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 122; Brockelmann, *GAL*, I, 479; *Suppl.*, I, 661; E. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris 1967, III, 116, 126, 128, 144-145, 210, 220, 230, 242, 259; ayrıca bk. İndeks; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 103; Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, "Mahtûtu'l-Ahkâmi'l-kübrâ", *el-Mecelletü'l-Arabîyye li'l-ülûmi'l-insâniyye*, II/1, Küveyt 1981, s. 231-235; Muhammed Abdülvehhâb Hallâf, "Terâcim fi tesmiyeti fuĥâhâ'i'l-Endelüs ve târihu vefâtihim müstahraceten min mahtûti'l-Ahkâmi'l-kübrâ", *el-Menâhil*, XXI, Rabat 1981, s. 296-312; XXIII (1982), s. 263-268; a.m.f., "Mahtûtu Nevâzili İbn Sehl el-Esedî el-Endelüsî", *MMMA* (Küveyt) XXVI/2 (1982), s. 735-744.

AHMET ÖZEL

İSÂ b. ŞEYH

(عيسى بن الشيخ)

Ebû Mûsâ İsâ b. eş-Şeyh b. es-Selil ez-Zühli eş-Şeybânî
(ö. 269/882-83)

Abbâsî valilerinden.

Şeybânîler'in Azerbaycan'da yerleşmiş olan Rebîa koluna mensuptur. Şeyh diye meşhur olan babasının adı Abdürrezzâk (Mes'ûdî, IV, 221) veya Ahmed (İbn Tağrî-

berdî, III, 46) olarak kaydedilmektedir. İsâ'yı tarih sahnesine çıkaran olay Halife Mütevekkil-Alellah döneminde (847-861) meydana geldi. Bâbek'le iş birliği yaptığı için Sâmerâ'da hapsedilen Rebîa kabilesine mensup Muhammed b. Baîs (Buays) hapisten kaçıp Merend Kalesi'ne sığınınca Mütevekkil-Alellah onu yakalamak üzere Boğa eş-Şerâbî kumandasında bir orduyu Merend'e gönderdi. İsâ b. Şeyh de bu orduda bulunuyordu. Boğa eş-Şerâbî, İbnü'l-Baîs ile aynı kabileye mensup İsâ'yı ona elçi olarak gönderdi. İsâ, İbnü'l-Baîs'in adamlarının pek çoğunun kendilerine eman verilmesi karşısında teslim olmasını sağladı. Teslim olmayıp kaçan İbnü'l-Baîs yakalanarak Sâmerâ'ya götürüldü.

Taberî, İsâ b. Şeyh'in 251 (865) yılında Muvaffak adlı bir Hâricî ile savaşarak onu esir aldığını, daha sonra da Halife Müstaîn-Billâh'tan Bizanslılar'a karşı mücadele etmek üzere kendisine asker ve teçhizat gönderilmesini, ayrıca Sur şehri hâkiminin yardımcı olmasını istediğini, Müstaîn-Billâh'ın da bunu kabul ettiğini belirtir (*Târîh*, IX, 308). Bu bilgiden İsâ'nın Suriye'de sınır bölgelerinde görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Halife Mu'tez-Billâh tahta çıktığında (866) aralarında Filistin Valisi İsâ b. Şeyh'in de bulunduğu bir grup vali kendisine biat etmedi. Bunun üzerine halife, İsâ b. Şeyh üzerine Dimaşk Valisi Venşerî b. Tâcîk'in kumandasında bir kuvvet gönderdi. İki ordu Ürdün'de savaşa tutuştu. Çetin çarpışmalardan sonra mağlûp olan İsâ Filistin'e kaçtı, oradan da Mısır'a geçti. İsâ Mısır'a ulaştığı sırada Mu'tezz'in bir elçisi Mısır'a gelip Vali Yezîd b. Abdullah ve maiyetindekilerden Mu'tez için biat aldı. Biat edenler arasında İsâ b. Şeyh de bulunuyordu.

İsâ b. Şeyh bu olaydan sonra Mısır'dan ayrılarak Filistin'e gitti ve Remle ile Lüd arasında yaptırdığı sarayına yerleşti; ardından da Irak'a döndü. Kısa bir süre sonra Mu'tez tarafından Remle valiliğine tayin edildi (1 Zilhicce 252 / 13 Aralık 866). İsâ'nın bu tayin için nüfuzlu Türk Emîri Boğa eş-Şerâbî'ye 40.000 dinar ödediği veya ödemeyi taahhüt ettiği kaydedilir (Taberî, IX, 372). Bir rivayete göre ise 253 (867) yılında Mısır'dan Sâmerâ'ya oldukça yüklü para ile gelmiş, Hicaz'daki karışıklıklardan dolayı Mısır'a yerleşen Hz. Ali evlâdından yetmiş kişilik bir grubu Sâmerâ'ya getirip Mu'tezz'e teslim etmiş,

bu hizmetine karşılık Filistin'e vali tayin edilmiştir (Mes'ûdî, IV, 164).

İsâ b. Şeyh vali olunca Filistin'in tamamı ile Dimaşk ve çevresinde hâkimiyet kurdu. Suriye'den halifeye götürülen mallara da el koydu. Mühtedî-Billâh halife olunca İsâ b. Şeyh'e, Mısır ve Suriye'den ele geçirdiği paraları kendisine gönderdiği takdirde affedileceğini bildirdi. İsâ halifenin isteğini reddederek zimmetine geçirmiş olduğu 750.000 dinarı göndermedi. Bunun üzerine Mühtedî-Billâh, Ahmed b. Tolun'u İsâ'nın üzerine gönderdi. Ancak bu sırada Mühtedî-Billâh tahttan indirildi ve Mu'temid-Alellah halife oldu. Mu'temid-Alellah da zimmetine geçirdiği parayı iade etmesi için İsâ'ya elçiler gönderdi. İsâ elçilere bu parayı ordusu için kullandığını söyledi. Halife, Ahmed b. Tolun'un Suriye'ye müdahalesine taraftar olmadığı için ona Mısır'a dönmesini bildiren bir mektup yazınca Ahmed b. Tolun Mısır'a döndü. İsâ'ya daha sonra Halife Mu'temid-Alellah'ı tanıması şartıyla İrmîniye valiliği önerildi. O da Suriye'nin yanı sıra aynı zamanda İrmîniye valisi olacağını düşünerek bu öneriyi kabul etti. Fakat Mu'temid-Alellah, Emâcûr et-Türkî'yi Dimaşk'a vali tayin etti. Emâcûr Dimaşk'a yaklaştığında kendisine karşı gönderilen İsâ b. Şeyh'in oğlu Mansûr kumandasındaki 20.000 kişilik orduyu yendi ve Mansûr'u öldürdü. Bu olay üzerine Şam bölgesi hâkimiyetinden ümidi kesen İsâ tayin edildiği İrmîniye'ye hareket etti, Emâcûr da Dimaşk'a hâkim oldu (256/870). Ya'kûbî, İsâ'nın Cemâziyelâhir 257'de (Mayıs 871) yanındaki bütün malları Emâcûr'a teslim ettiğini belirtir (*Târîh*, II, 508).

İsâ b. Şeyh'in İrmîniye'de otoritesi gittikçe azaldı, hatta Azerbaycan'daki nâibi bile 265 (878-79) yılında onunla çatışmaya girdi. Ermeni tarihçilerinin bildirdiğine göre daha sonra Âmid'e gitti. Bu yıllarda el-Cezîre ve bazı komşu bölgelere hâkimiyet iddiasında bulunan İshak b. Kündacık ile de aralarında çatışmalar oldu. İbn Kündacık, daha sonra İshak b. Eyyûb kumandasındaki güçlü bir Hâricî grubunu yenilgiye uğrattı (266/879-80). Bunun üzerine İshak b. Eyyûb, Âmid'de bulunan İsâ b. Şeyh ile Erzen'de bulunan kendi adamı Ebû'l-Mağrâ b. Mûsâ b. Zürrâre'den yardım istedi. Bu arada Halife Mu'temid-Alellah İbn Kündacık'ı Musul, Diyârrebîa ve İrmîniye'ye vali tayin etti. İsâ b. Şeyh ve diğerleri, İbn Kündacık'a kendilerini yerlerinde bırakması için